

Andrzej SPYRA

Między lądem a morzem. Koncepcje Heartlandu i Rimlandu H.J. Mackindera oraz N. Spykmana

Streszczenie

Artykuł przedstawia zarysy koncepcji geopolitycznych Halforda Johna Mackindera oraz Nicholasa Spykmana oraz przykłady na ich praktyczne zastosowanie w polityce międzynarodowej. Skupia się głównie na omówieniu koncepcji Heartlandu oraz opracowanej – niejako w kontrze do niej – koncepcji Rimlandu. Obie miały duże znaczenie teoretyczne oraz poznawcze i wywarły znaczący wpływ na rozwój geopolityki, wchodząc na stałe do terminologii stosowanej w tej dziedzinie nauki. Zwłaszcza ta druga koncepcja odegrała istotną rolę polityczną w okresie „zimnej wojny” i rywalizacji między Stanami Zjednoczonymi i ZSRR, ponieważ stała się podstawą dla konkretnych programów mających na celu „powstrzymanie” ekspansji Związku Radzieckiego. Temu zagadnieniu poświęcona jest trzecia część artykułu. W ostatnim segmencie omówione zostają próby dostosowania wcześniejszych koncepcji geopolitycznych do wielobiegunowego świata, jaki zaczął wykształcać się po rozpadzie ZSRR, zwłaszcza w kontekście wzrastającej roli Chin na arenie międzynarodowej.

Słowa kluczowe: geopolityka, Mackinder, Spykman, Heartland, Rimland

Wstęp

Termin „geopolityka” ma pochodzenie greckie i jest wynikiem połączenia dwóch wyrazów: *geos* (Ziemia) oraz *politikos* (obywatelski, odnoszący się do działalności publicznej) lub *politike* (działalność państwowa). Nauka ta koncentruje się na relacjach pomiędzy siłą, polityką, czasem i, przede wszystkim, przestrzenią, ponieważ jest ona dziedziną wiedzy badającą wpływ czynników geograficznych na prowadzenie polityki zagranicznej. Jej głównym polem badań jest rywalizacja

państw na przestrzeni dziejów, próba odkrywania prawidłowości i procesów pojawiających się na tym polu oraz próba formułowania hipotez dotyczących przyszłości¹.

Jako pierwszy pojęcia „geopolityka” użył szwedzki politolog i polityk Johan Rudolf Kjellén w 1899 roku w artykule *Studier öfver Sveriges politiska gränser* (*Badania nad granicami politycznymi Szwecji*), opublikowanym na łamach szwedzkiego pisma „Ymer”². W tym ujęciu geopolityka oznaczała jedną z pięciu kategorii, w których należałoby badać państwa, odnoszącą się do jego uwarunkowań geograficznych oraz ich wpływu na prowadzenie polityki. Oczywiście nie był on pierwszą osobą, która zauważyła, że istnieje korelacja pomiędzy położeniem geograficznym danego państwa a jego gospodarką czy bezpieczeństwem, ale to jego praca uznawana jest za symboliczny początek geopolityki jako współczesnej nauki³.

Geopolityka, jako nauka interdyscyplinarna, wykształciła wiele doktryn, teorii i koncepcji, różne są także formy uprawiania tej dziedziny badawczej⁴. Spośród subdyscyplin geopolityki warto w tym miejscu wymienić także geostrategię, którą czasem wprost przeciwstawia się geopolityce rozumianej jako opis uwarunkowań geograficznych danego państwa i ich wpływu na prowadzenie polityki.

W dużym skrócie można stwierdzić, że geostrategia skupia się na opisie tego, w jaki sposób ośrodki siły (na przykład państwa lub sojusze państw) zarządzają swoim zapleczem wojskowym i dyplomatycznym w celu poprawienia pozycji, często kosztem innych. Ponieważ nawet największe mocarstwa nie posiadają nieograniczonych zasobów, muszą wybierać, w jakim miejscu ulokować swoje wysiłki i gdzie wywierać wpływ, przez co ich polityka zagraniczna nabiera wymiaru geograficznego i przez tę geografie jest ograniczana. Utrudnienia te wynikają z obiektywnych uwarunkowań geograficznych, takich jak odległość, bariery naturalne (oceany, rzeki, góry, bagna, lasy), dostęp do surowców itp. Ujawnia się to szczególnie mocno w przypadku geostrategii dotyczącej spraw wojskowych oraz projekcji siły, ponieważ z tego punktu widzenia odległość od baz macierzystych, istnienie łańcuchów górskich czy dostępność dogodnych portów wojennych staje się wyjątkowo istotna⁵.

Poruszania się w zagadnieniach związanych z geopolityką nie ułatwia także fakt, że w publicystyce przymiotnik „geopolityczny” bardzo często

¹ L. Sykulski, *Geopolityka. Skrypt dla początkujących*, Częstochowa 2014, s. 16.

² R. Kjellén, *Studier öfver Sveriges politiska gränser*, „Ymer” 1899, t. 3, s. 283–331; Za: L. Sykulski, op. cit., s. 12.

³ L. Sykulski, op. cit., s. 12.

⁴ Ibidem, s. 19.

⁵ J. Bartosiak, *Pacyfik i Eurazja. O wojnie*, Warszawa 2016, s. 38.

traktowany jest instrumentalnie, jako swego rodzaju dowartościowanie danej sytuacji lub synonim dla stosunków międzynarodowych⁶. Takie podejście nie ma wiele wspólnego z geopolityką jako dziedziną wiedzy, która zaczęła kształtować się na przełomie wieków XIX i XX, a od tamtego czasu zdążyła wykształcić własny zestaw pojęć, wśród których najważniejsze miejsce, szczególnie w anglosaskiej myśli geopolitycznej, zajmują koncepcje Heartlandu oraz Rimlandu. W niniejszej pracy postaram się zwięźle opisać ich genezę, scharakteryzować je oraz wskazać kierunki ich oddziaływań w perspektywie historycznej i współczesnej.

Heartland

Początki teorii Heartlandu sięgają przełomu XIX i XX wieku, kiedy to brytyjski geograf, Halford John Mackinder (1861–1947), podczas swojej pracy jako wykładowca na Oxfordzie, zaczął zastanawiać się nad związkami pomiędzy geografiami, ekonomią, a polityką międzynarodową.

Zagadnienia te, choć same w sobie interesujące, na niwie Imperium Brytyjskiego, w tym czasie największego światowego mocarstwa, którego elity od dawna przyzwyczyły się analizować sytuację polityczną w skali całego globu przez pryzmat swoich interesów i zagrożeń, nabierały szczególnego znaczenia. Przez prawie cały wiek XIX powstrzymywanie ekspansji Rosji było jednym z filarów polityki brytyjskiej, zwłaszcza na tych obszarach, gdzie mogło zagrozić żywotnym interesom imperium, takim jak Indie, Persja i Afganistan⁷. Dopiero agresywna polityka Cesarstwa Niemieckiego spowodowała zbliżenie z równie zagrożoną jego ekspansją Rosją, a sam Mackinder zaczął być wykorzystywany przez władze brytyjskie w czasie I wojny światowej oraz bezpośrednio po niej do realizacji poufnych zadań politycznych. Jedną z jego najtrudniejszych misji dotyczyła właśnie Rosji i polegała na objęciu funkcji wysokiego komisarza przy oddziałach białogwardyjskich generała Antona Denikina walczącego w roku 1919 z Armią Czerwoną na froncie południowym⁸.

⁶ L. Moczulski, *Strategia a geopolityka*, [w:] *Politikon. Publikacja pokonferencyjna*, red. M. Galon, A. Gorgosz, J. Szajnert, Kraków 2009, s. 92.

⁷ А.Б. Широкоград, *Россия – Англия: неизвестная война, 1857–1907*, Москва 2003, s. 7. Autor stwierdza, że przez cały ten okres w stosunkach między Wielką Brytanią a Rosją właściwie trwała „zimna wojna”. Porównanie to dobrze unaocznia trwałość globalnych uwarunkowań geopolitycznych.

⁸ P. Eberhardt, *Koncepcja Heartlandu Halforda Mackindera*, „Przegląd geograficzny” 2011, nr 83, z. 2, s. 254.

Po raz pierwszy Mackinder przedstawił swoje koncepcje jednak dużo wcześniej, w eseju o nazwie *The Geographical Pivot of History*, opublikowanym w 1904 roku na łamach wydawanego przez brytyjskie Royal Geographical Society „The Geographical Journal”⁹.

Mackinder wyszedł z założenia, że na Ziemi znajduje się tylko jeden kontynent, który otoczony jest odizolowanymi od siebie „wyspami”. Kontynentem tym jest Eurazja (World-Island), na której obszarze znajdowały się, i nadal znajdują się, dwa z trzech światowych centrów gospodarczych – Europa Zachodnia oraz Chiny. Na jej wybrzeżach położony jest Marginal Crescent obejmujący Europę, Bliski Wschód, Półwysep Indyjski oraz Chiny, a od pozostałych „wysp” (Outer Crescent) Eurazja oddzielona jest bądź to przez morze lub ocean (w przypadku Ameryki Północnej, Ameryki Południowej, Australii, Wysp Brytyjskich czy Japonii), bądź morze piasku (Afryka), które jest jeszcze trudniejsze do przebycia. Oprócz centrów gospodarczych, na obszarze Eurazji znajduje się też większość światowych bogactw naturalnych. Wszystko to prowadzi do logicznej konkluzji – państwo, które będzie kontrolowało Eurazję, w dłuższej perspektywie zdobędzie władzę nad całym światem.

Eurazja jest jednak ogromnym i niejednorodnym kontynentem. Choć można byłoby wydzielać wiele podregionów, i w rzeczy samej tego typu typizacji dokonywało wielu teoretyków¹⁰, Mackinder zwrócił uwagę na jedną fundamentalną cechę całego obszaru, według której można byłoby podzielić go tylko na dwie części. Cechą tą był dostęp do morza¹¹ – wszystkie obszary Eurazji, które dzięki swoim rzekom cieszą się relatywnie łatwym dostępem do światowego oceanu, nazwał Marginal Crescent, podczas gdy pozostałe obszary określone zostały jako Pivot Area.

Mackinder zauważył także pewną prawidłowość dotyczącą Pivot Area – to właśnie z tego serca kontynentu wychodziły w przeszłości wielkie ekspansje w kierunku poszczególnych zewnętrznych stref Eurazji (Marginal Crescent), czyli Europy, Bliskiego Wschodu, Indii i Chin, a Północna część Pivot Area stała się zalążkiem aż trzech wielkich transkontynentalnych imperiów – Turkutów, Mongołów i Rosjan¹². Działo się tak, gdyż Pivot Area obejmował tereny zbyt ubogie, aby mogły utrzymać się tam większe populacje ludzkie, dlatego też ekspansje kierowały się do stref o bardziej korzystnych warunkach, nie tylko klimatycznych, ale – a może przede wszystkim – sprzyjających handlowi. W skrócie – w stronę morza.

⁹ H.J. Mackinder, *The Geographical Pivot of History*, „The Geographical Journal” 1904, t. XXXIII, nr 4, s. 421–437.

¹⁰ Na przykład koncepcja panregionów przedstawiona przez K. Haushofera.

¹¹ H.J. Mackinder, *The Geographical...*, op. cit., s. 429.

¹² L. Moczulski, *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*, Warszawa 2010, s. 111–112.

Jednak obszar pozostający na obrzeżach kontynentu nie pozostawał dłużny – od czasów wielkich odkryć geograficznych zwrócony był, przynajmniej w swojej europejskiej części, w stronę morza, które nie jest ograniczone barierami naturalnymi, a jedynie przestrzenią, jaką należy pokonać. W tym samym czasie jeden organizm polityczny – Rosja – stopniowo podporządkowywał sobie coraz większe tereny, by ostatecznie opanować większą część Pivot Area. W rezultacie powstały dwie skazane na wzajemną rywalizację potęgi, jedna związana z lądem, druga zaś z morzem. Według Mackindera, w tej konfrontacji to właśnie ta pierwsza może ostatecznie uzyskać przewagę. Uzasadnia to on zmianami w technologii transportowej, które w dłuższej perspektywie pozwolą na efektywne wykorzystanie rozproszonego na ogromnych przestrzeniach potencjału Pivot Area. „Jeszcze dla poprzedniego pokolenia silnik parowy oraz kanał Sueski wydawały się znaczącym zwiększeniem potencjału siły morskiej w stosunku do siły lądowej, a koleje stanowiły główne arterie podtrzymujące handel oceaniczny. Ale koleje transkontynentalne zmieniają warunki, w jakich funkcjonuje potęga lądowa, a nigdzie nie będą one miały takiego wpływu jak na zamkniętych przestrzeniach Eurazji, na których ani drewno, ani kamienie nie były dostępne, by wybudować z nich drogi. Na stepach koleje zdziałać mogą cuda, ponieważ zastąpią one bezpośrednio konie i wielbłądy, pozwalając ominąć etap rozwoju dróg”¹³.

Przechodząc do ostatecznych wniosków, Mackinder jeszcze raz podkreśla związki pomiędzy geografią, historią a gospodarką:

Podsumowując ten pobieżny przegląd dziejowy, nie sposób nie zauważyć, że istnieje zatem trwała współzależność pomiędzy historią a geografią. Czyż pewna stałość związków przyczynowo-skutkowych nie staje się wówczas oczywista? Czyż regionem kluczowym dla światowej polityki nie jest ogromny obszar Eurazji, niedostępny dla statków, lecz u zarania starożytności szeroko otwarty dla konnych nomadów, a dziś mający zostać pokryty siecią linii kolejowych? Tutaj były i są warunki do militarnej i ekonomicznej mobilności, bardziej dalekosiężnej i o specyficznym charakterze. Rosja zastąpiła imperium Mongołów. Jej nacisk na Finlandię, Skandynawię, Polskę, Turcję, Persję, Indie i Chiny zastępuje wcześniejsze, skierowane na zewnątrz, najazdy ludów stepowych. Z perspektywy globalnej zajmuje ona centralną pozycję strategiczną podobną do tej, jaką mają Niemcy w Europie. Może atakować i być atakowana ze wszystkich stron z wyjątkiem północy. Pełen rozwój jej współczesnych kolei jest tylko kwestią czasu. Nie jest też prawdopodobne, by jakkolwiek rewolucja społeczna zmieniła jej relacje z podstawowymi geograficznymi barierami ograniczającymi jej istnienie¹⁴.

¹³ Tłumaczenie własne. H.J. Mackinder, *The Geographical...*, op. cit., s. 434.

¹⁴ Ibidem, s. 436.

Swoją koncepcję rozwinął on w wydanej w 1919 roku książce *Democratic Ideals and Reality*¹⁵, w której pojęcie Pivot Area zostało zastąpione określeniem Heartland. Wraz ze zmianą nazwy zwiększył się także teren, którego określenie to dotyczy, Mackinder rozszerzył je bowiem o Europę Środkowo-Wschodnią, aż do Łaby na zachodzie. I właśnie to pojęcie, w takim znaczeniu, weszło na stałe do terminologii geopolitycznej, a przez późniejszych badaczy traktowana jest jako podstawa dalszych badań¹⁶.

Mackinder argumentował, że choć obszar ten, dzięki rozwojowi technologii, posiada ogromne perspektywy wzrostu, do tej pory żadnemu mocarstwu ekspandującemu z terytorium Heartlandu nie udało się zdobyć panowania nad światem. Według niego powodem tego było zbyt rozproszenie potencjału tego regionu, a faktyczne zdobycie globalnej hegemonii możliwe byłoby tylko wtedy, gdyby mocarstwu kontynentalnemu władającemu Heartlandem udało się podporządkować sobie również strefę wchodzącą w skład Marginal Crescent. Wówczas żadne z mocarstw morskich nie byłoby w stanie mu zagrozić.

Przyjmując tą optykę, staje się jasne, dlaczego dla Makindera tak kluczowe znaczenie miały obszary pozwalające „kontrolować” ekspansję lądowych imperiów. Według niego najważniejsza z tych terenów była Europa Wschodnia. Do tego stopnia, że sformułował on nawet najsłynniejsze chyba „prawo” geopolityczne: „Kto panuje we wschodniej Europie – panuje nad sercem Eurazji. Kto panuje nad sercem Eurazji – ten panuje nad wyspą światową. Kto panuje nad wyspą światową ten panuje nad światem”¹⁷.

Mackinder nigdy nie przestał udoskonalać swojej koncepcji w odpowiedzi na bieżące wydarzenia polityczne na świecie. Po raz trzeci powrócił do niej w 1943 roku w artykule *The Round World and the Winning of the Peace*¹⁸, który zawiera dalszy ciąg rozważań nad Heartlandem i pewne modyfikacje tej teorii, ale jej ewolucja nie zmieniła w zasadniczy sposób istoty koncepcji, a wprowadzone zmiany miały raczej charakter drugorzędny.

Choć przewidywania Mackindera oparte na tej koncepcji, między innymi przekonanie, że państwo obejmujące swoim obszarem znaczną część Heartlandu, czyli Związek Radziecki, rozpocznie ekspansję militarną w kierunku strefy brzegowej, sprawdziły się, nie wszyscy uważali, że koncepcja ta jest właściwa.

¹⁵ H.J. Mackinder, *Democratic Ideas and Reality*, Washington DC 1942.

¹⁶ P. Eberhardt, *Koncepcja Heartlandu...*, op. cit., s. 257.

¹⁷ Tłumaczenie własne. W oryg. „Who rules the East Europe, commands the Heartland. Who rules the Heartland commands World-Island. Who rules the the World-Island commands the World”; H.J. Mackinder, *Democratic...*, op. cit., s. XVIII).

¹⁸ H.J. Mackinder, *The Round World and the Winning of the Peace*, „Foreign Affairs” 1943, t. 21, nr 4, s. 595–605.

Rimland

Czołowym jej krytykiem stał się amerykańsko-holenderski politolog Nicholas Spykman (1893–1943), który koncepcji Heartlandu przeciwstawił swoją teorię Rimlandu. W książce *Geography of Peace*, wydanej w 1944 roku, już po śmierci autora, rozwinął on i zmodyfikował teorię Mackindera, uznając za geopolitycznie najważniejszy nie Heartland, a strefę brzegową Eurazji, odpowiadającą geograficznie mackinderowskiemu Marginal Crescent. To właśnie Rimland, czyli obrzeża Eurazji położone nad Atlantykiem, Oceanem Indyjskim i Pacyfikiem, mają w jego teorii znaczenie kluczowe.

W ujęciu Spykmana Rimland staje się strefą buforową, położoną pomiędzy Heartlandem a morzami świata, na którą nacisk wywierają zarówno potęgi lądowe, jak i morskie, usytuowane na przybrzeżnych wyspach. Co prawda nie jest to sytuacja komfortowa, ale jednocześnie Spykman nie zgadzał się z Mackinderem w kwestii jakoby dominującej roli Heartlandu, uzasadniając to relatywnie słabymi warunkami klimatycznymi, znacząco ograniczającymi produkcję żywności na terenach Heartlandu, oraz dużymi problemami komunikacyjnymi wynikającymi z rozległych obszarów. Wszystko to przekłada się na znacznie mniejszy potencjał gospodarczy Heartlandu w stosunku do Rimlandu¹⁹.

Właśnie dlatego w ujęciu Spykmana to Rimland, a nie Heartland, staje się dużo ważniejszy – jako obszar bogatszy, dużo lepiej skomunikowany ze światem, a jednocześnie poddawany presji zarówno ze strony morza, jak i lądu, stanowi strefę obecnych i przyszłych konfliktów oraz potencjalne zagrożenie dla światowego pokoju. Parafrazując Mackindera, ujął te zależności w ten sposób: „Kto kontroluje Rimland, panuje nad Eurazją. Kto panuje nad Eurazją, kontroluje losy świata”²⁰.

Spykman, powołując się na przykłady historyczne, dowodził, że kraje Rimlandu bardzo często lawirują i zmieniają sojusze, sprzymierzając się albo z państwem morskim (w jego przykładach była to Wielka Brytania) przeciwko innym krajom Rimlandu wspieranym przez kraj Heartlandu (Rosję), albo państwo morskie wchodzi w sojusz z państwem Heartlandu, by pokonać mocarstwo chcące zapanować nad któryś z odcinków Rimlandu.

Kiedy Spykman pisał swoją książkę, państwem, które chciało podporządkować sobie Rimland europejski, była III Rzesza, podczas gdy Rimlandem azjatyckim zainteresowana była Japonia. Oba te państwa prowadziły wojnę z Heartlandowym Związkiem Radzieckim. Według autora, sojusz Stanów Zjednoczonych,

¹⁹ N. Spykman, *The Geography of the Peace*, Nowy Jork 1944, s. 37–40.

²⁰ Tłumaczenie własne. W oryg. „Who controls rimland rules Eurasia. Who rules Eurasia, controls the destinies of the world”; ibidem, s. 43.

które podczas drugiej wojny światowej wysuwały się na pozycję najważniejszego mocarstwa morskiego, ze Związkiem Radzieckim (Spykman używał konsekwentnie nazwy Rosja) był konieczny do pokonania Niemiec i Japonii, ale miał też swoją nieprzekraczalną granicę – pod żadnym pozorem nie można było dopuścić do tego, by państwo Heartlandowe narzuciło swoją hegemonię któremuś z obszarów Rimlandu. Gdyby pojawiło się takie niebezpieczeństwo, polityka USA, państwa znajdującego się na jednej z „wysp” położonych dookoła Eurazji, która może zostać łatwo zdominowana przez połączone siły tego kontynentu, musi się temu stanowczo przeciwstawić. Do tego stopnia stanowczo, że – według Spykmana – potencjalnymi sojusznikami USA podczas obrony Rimlandu przed zagrożeniem z Heartlandu mogłyby być nie tylko Wielka Brytania czy Francja, ale także Japonia i Niemcy, z którymi USA, w czasie pisania *The Geography of the Peace*, toczyły przecież wojnę.

Przewidywania Spykmana sprawdziły się już niebawem, a jego koncepcja legła u podstaw polityki USA wobec Związku Radzieckiego w okresie zimnej wojny.

Doktryna powstrzymywania

Po zakończeniu II wojny światowej geopolityczny układ sił zmienił się diametralnie. Zwycięska Armia Czerwona stanęła nad Łabą, a nad Europą Zachodnią zawisło niebezpieczeństwo znalezienia się w sowieckiej strefie wpływów. W takiej sytuacji rozważania Spykmana na temat roli Rimlandu dla światowego pokoju stały się obiektem amerykańskich analiz geopolitycznych, a jego przestrogi na temat potencjalnej szkodliwości całkowitej eliminacji Niemiec i Japonii doprowadziły do weryfikacji dotychczasowej polityki amerykańskiej przez administrację prezydenta Trumana. Świat stawał się dwubiegunowy, na arenie pozostały już właściwie tylko dwa mocarstwa – USA, jako oparte na zewnętrznej „wyspie” państwo morskie, oraz wychodzący z Heartlandu ZSRR, czyli mocarstwo lądowe. Jednym z najważniejszych zadań, jakie stało przed USA, było niedopuszczenie do tego, by Związek Radziecki zdominował Rimland.

Za twórcę doktryny powstrzymywania (*containment*) uważany jest amerykański polityk i dyplomata George Kennan (1904–2005), który w 1944 roku został oddelegowany po raz kolejny na placówkę dyplomatyczną do Moskwy. Na początku lutego 1946 roku amerykański Departament Skarbu wysłał depeszę, w której prosił o wyjaśnienie powodów, dla których Sowieci sprzeciwiają się utworzeniu Banku Światowego oraz Międzynarodowego Funduszu Walutowego. Kennan odpowiedział kilka tygodni później, przesyłając szeroką analizę polityki zagranicznej ZSRR i jej ścisłej współzależności z ustrojem

i polityką wewnętrzną tego kraju, która stała się znana jako tzw. „długi telegram”²¹. Konkluzją był postulat rewizji dotychczasowej polityki USA wobec ZSRR i rozpoczęcia zdefiniowanej w raporcie doktryny powstrzymywania (*containment*)²².

Doktryna, oparta na teoretycznym modelu Spykmana i jego koncepcji znaczenia Rimlandu, miała na celu obronę przy pomocy wszelkich możliwych środków całego tego obszaru przed oczekiwaną agresją ze strony ZSRR. Kennan był przekonany, że państwo to, władające Heartlandem, już niebawem będzie starało się rozszerzyć swoją strefę wpływów poza obszar ustalony podczas konferencji Wielkiej Trójki, dążąc do wyjścia na światowe morza. Na drodze do tego stały jedynie osłabione państwa strefy Rimlandu, których pokonanie miało stać się strategicznym celem Moskwy. Kennan uzasadniał, że nie można do tego dopuścić, ponieważ realizacja takiego scenariusza skutkowałaby pojawieniem się tzw. „efektu domina”²³, a w rezultacie utratą wpływów w dużej części Rimlandu, a na to USA nie mogły sobie pozwolić²⁴.

„Długi telegram” zyskał uznanie w kręgach decyzyjnych Waszyngtonu, a dzięki niemu wizja Spykmana stała się jedną z podstaw polityki zagranicznej USA, przybierającej bardziej sformalizowaną i uściśloną formę. Opracowanie całościowej strategii polityki zagranicznej i wojskowej USA zlecono zespołowi kierowanemu przez generała Andrew Goodpastera, wieloletniego doradcy do spraw bezpieczeństwa narodowego przy kilku prezydentach. Za jej podstawę przyjęto właśnie teoretyczne założenia Spykmana oraz praktyczne ich odczytanie przez Kennana. W celu obrony Rimlandu przed ekspansją ZSRR oraz wzrostem wpływu ideologii komunistycznej Stany Zjednoczone rozpoczęły tworzenie sojuszy wojskowych, czego rezultatem było powstanie NATO (North Atlantic Treaty Organization, 1949), ANZUS (Australia, New Zealand, United States Security Treaty, 1951), SEATO (Southeast Asia Treaty Organization, 1954) oraz CENTO (Central Treaty Organization, 1955). Amerykańskie bazy wojskowe zaczęły półkuliście okalać Rimland od południowej Korei aż do Norwegii, a wojskową obecność USA wokół ZSRR zamykały patrole amerykańskich okrętów podwodnych na Oceanie Arktycznym wyposażone w broń

²¹ G. Kennan, *The Long Telegram*, https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/coldwar/documents/pdf/6-6.pdf [dostęp: 22.01.2017]. Por. [G. Kennan], *The Sources of Soviet Conduct*, „Foreign Affairs” 1947, t. 25, nr 4, s. 566–582.

²² J.L. Gaddis, *George F. Kennan: An American Life*, Nowy Jork 2011, s. 201–224. Por. W. Miscamble, *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947–1950*, Princeton 1992.

²³ J. Agnew, S. Corbridge, *Mastering space. Hegemony, territory, and international political economy*, Londyn–Nowy Jork 1995, s. 74.

²⁴ P. Eberhardt, *Koncepcja Rimlandu Nicholasa Spykmana i jej konsekwencje geopolityczne*, „Przegląd geograficzny” 2014, t. 86, z. 2, s. 273.

atomową. W tym samym czasie USA uruchomiły także duże środki w ramach tzw. „planu Marshalla” oraz odbudowy Japonii, co również stanowiło element polityki defensywnej wymierzonej przeciw ZSRR²⁵. Choć sam Kennan był zwolennikiem stosowania głównie nacisku ekonomicznego i propagandy w celu przeciwstawienia się wzrostowi wpływów ZSRR²⁶, ostatecznie w roku 1950 zwyciężyła wizja doktryny powstrzymywania forsowana przez Paula Nitze’ego, następcę Kennana w fotelu szefa Policy Planning Staff w Departamencie Stanu USA, która kładła znacznie większy nacisk na wykorzystanie sił zbrojnych. Ostatecznym argumentem, który przekonał administrację prezydenta Trumana do skłonienia się ku bardziej zmilitaryzowanej wizji doktryny powstrzymywania, była inwazja wojsk Korei Północnej, wspieranej przez ZSRR i ChRL, na Koreę Południową, jaka miała miejsce w czerwcu 1950 roku²⁷. Były to początki zimnej wojny, znaczonej takimi wojnami zastępczymi (ang. *proxy war*), jak wojna koreańska, wojna w Wietnamie czy w Afganistanie, w której ostatecznie zwyciężyć miały Stany Zjednoczone.

Nowe rozdanie

Przegrana ZSRR, jego rozpad oraz, co za tym idzie, wyjście wielu państw z sowieckiej strefy wpływów, zmieniły geopolityczną mapę świata. Epoka konfrontacji dwóch wielkich bloków zakończyła się, ale, choć USA pozostały największym światowym mocarstwem, jeszcze przed zakończeniem zimnej wojny zaczął się rysować wielobiegunowy układ sił, który pół wieku wcześniej postulowany był przez Spykmana jako optymalny dla zachowania względnej równowagi. Doktryna powstrzymywania przestała być potrzebna, jednak wzrost znaczenia Chin, Indii czy integracja europejska sprawiły, że przed USA pojawiły się nowe wyzwania.

Chyba najbardziej znaną próbą dostosowania wcześniejszych modeli geopolitycznych do wielobiegunowego świata przedstawił Zbigniew Brzeziński w swojej koncepcji Wielkiej Szachownicy, a jej źródła szukać można zarówno u Mackindera, jak i u Spykmana. Według Brzezińskiego Eurazja dzieli się na cztery obszary, z których zachodni, południowy i wschodni odpowiadają Rimlandowi, natomiast centralny – obszarowi Hartlandu. W ujęciu Brzezińskiego utrzymanie prymatu USA będzie zależało od tego, w jaki sposób państwo to będzie

²⁵ Ibidem, s. 274.

²⁶ *Kennan and Containment, 1947*, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/kennan> [dostęp: 23.03.2017].

²⁷ *NSC-68, 1950*, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/NSC68> [dostęp: 23.03.2017].

„radziło sobie” na poszczególnych obszarach euroazjatyckiej „szachownicy”²⁸, natomiast głównym celem ma być niedopuszczenie do tego, by na obszarze Eurazji wyrósł jakikolwiek konkurent, bowiem mocarstwo dominujące w Eurazji kontrolowałoby dwa spośród trzech najbardziej produktywnych ekonomicznie obszarów świata, większość fizycznych bogactw naturalnych globu oraz około siedemdziesiąt pięć procent ludności Ziemi. Dodatkowo mocarstwo dominujące w Eurazji miałoby otwartą drogę do podporządkowania sobie zarówno Afryki, jak i Oceanii, marginalizując rolę USA. Brzeziński dostrzega w tym kontekście rosnącą rolę Chin oraz to, że chińskie aspiracje do roli mocarstwa są z amerykańskiej perspektywy kluczowym problemem geostrategicznym²⁹.

Podsumowanie

Omawiane koncepcje Halforda Johna Mackindera i Nicholasa Spykmana są interesującym przykładem, w jaki sposób istniejące relacje polityczne w świecie, historycznie ukształtowane i analizowane w największych światowych mocarstwach, zostają skategoryzowane w postaci teorii geopolitycznej, która następnie wpływa na postrzeganie problemów rzeczywistości politycznej i na podejmowane decyzje.

Obie teorie, zarówno koncepcja Hartlandu, jak i, opracowana niejako w opozycji do niej, koncepcja Rimlandu, wpłynęły w znaczący sposób na rozwój geopolityki, wchodząc na stałe do terminologii stosowanej w tej dziedzinie nauki. Miały one także daleko idące, praktyczne konsekwencje. Zwłaszcza koncepcja Rimlandu, która stała się podstawą dla konkretnych programów mających na celu „powstrzymanie” agresji Związku Radzieckiego w okresie „zimnej wojny”. Choć po jej zakończeniu świat przestał być dwubiegunowy, nadal opisują one dobrze geopolityczną rzeczywistość i będą stanowić punkt wyjścia do prób dostosowania wcześniejszych teorii geopolitycznych do wielobiegunowego świata, jaki zaczął wykształcać się po rozpadzie ZSRR, zwłaszcza w kontekście wzrastającej roli Chin na arenie międzynarodowej.

Właśnie rosnąca rola Chin, a w szczególności zainicjowany przez nie projekt „jednego pasa i jednej drogi”³⁰, w którym można dostrzec echo zachwyty

²⁸ Z. Brzeziński, *Wielka Szachownica*, tłum. T. Wyżyński, Warszawa 1999, s. 31. Wydana w oryginale jako *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Nowy Jork 1997.

²⁹ Ibidem, s. 54.

³⁰ Por. J. Bartosiak, op. cit.; L. Mingfu, *The China Dream, Great Power Thinking & Strategic Posture in the Post-American Era*, Nowy Jork 2015; K. Bobkowski, *Chiny w grze o dominację nad Eurazją*, „Przegląd geopolityczny” 2013, t. 6, s. 47–59.

Mackindera nad możliwościami, jakie przed Heartlandem otwiera sprawny transport kolejowy, wymagać będzie zapewne nowego odczytania teorii geopolitycznych, które przez lata odgrywały wiodącą rolę w polityce światowych mocarstw, a zwłaszcza USA. Choć pewne próby zostały już przez to państwo podjęte, na przykład w postaci koncepcji wojny powietrzno-morskiej³¹, nie mają one, przynajmniej na razie, charakteru całościowej strategii. Warto, by w czasach, w których będzie się ona kształtowała, polscy politycy i politolodzy poznali lepiej początki teorii, na których bazuje.

Literatura

Opracowania

- Agnew J., Corbridge S., *Mastering space. Hegemony, territory, and international political economy*, Londyn–Nowy Jork 1995.
- Bartosiak J., *Pacyfik i Eurazja. O wojnie*, Warszawa 2016.
- Bobkowski K., *Chiny w grze o dominację nad Eurazją*, „Przegląd geopolityczny” 2013, t. 6, s. 47–59.
- Brzeziński Z., *Wielka Szachownica*, tłum. T. Wyżyński, Warszawa 1999.
- Eberhardt P., *Koncepcja Heartlandu Halforda Mackindera*, „Przegląd geograficzny” 2011, nr 83, z. 2, s. 251–266.
- Eberhardt P., *Koncepcja Rimlandu Nicholasa Spykmana i jej konsekwencje geopolityczne*, „Przegląd geograficzny” 2014, t. 86, z. 2, s. 261–280.
- Gaddis J.L., *George F. Kennan: An American Life*, Nowy Jork 2011.
- Mackinder H.J., *The Geographical Pivot of History*, „The Geographical Journal” 1904, t. XXXIII, nr 4.
- Mackinder H.J., *Democratic Ideas and Reality*, Waszyngton 1942.
- Mackinder H.J., *The Round World and the Winning of the Peace*, „Foreign Affairs” 1943, t. 21, nr 4.
- Mingfu L., *The China Dream, Great Power Thinking & Strategic Posture in the Post-American Era*, Nowy Jork 2015.
- Moczulski L., *Strategia a geopolityka*, [w:] *Politikon. Publikacja pokonferencyjna*, red. M. Galon, A. Gorgosz, J. Szajnert, Kraków 2009.

³¹ Szerzej o założeniach koncepcji wojny powietrzno-morskiej (ang. *Air-Sea Battle*), <https://www.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/ASB-ConceptImplementation-Summary-May-2013.pdf> [dostęp: 24.01.2017]; Została ona przemianowana w roku 2015 na Joint Concept for Access and Maneuver in the Global Commons (JAM-GC), zob. F. Gady, *The Pentagon Just Dropped the Air Sea Battle Name*, <http://thediplomat.com/2015/01/the-pentagon-just-dropped-the-air-sea-battle-name/> [dostęp: 24.01.2017].

- Moczulski L., *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*, Warszawa 2010.
- Spykman N., *The Geography of the Peace*, Nowy Jork 1944.
- Sykulski L., *Geopolityka. Skrypt dla początkujących*, Częstochowa 2014.
- Широкоград А.Б., *Россия – Англия: неизвестная война, 1857–1907*, Москва 2003.

Źródła internetowe

- Air-Sea Battle Concept, <https://www.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/ASB-ConceptImplementation-Summary-May-2013.pdf>.
- Gady F., *The Pentagon Just Dropped the Air Sea Battle Name*, <http://thediplomat.com/2015/01/the-pentagon-just-dropped-the-air-sea-battle-name/>.
- Kennan and Containment, 1947*, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/kennan>.
- Kennan G., *The Long Telegram*, https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/coldwar/documents/pdf/6-6.pdf.
- NSC-68, 1950*, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/NSC68>.

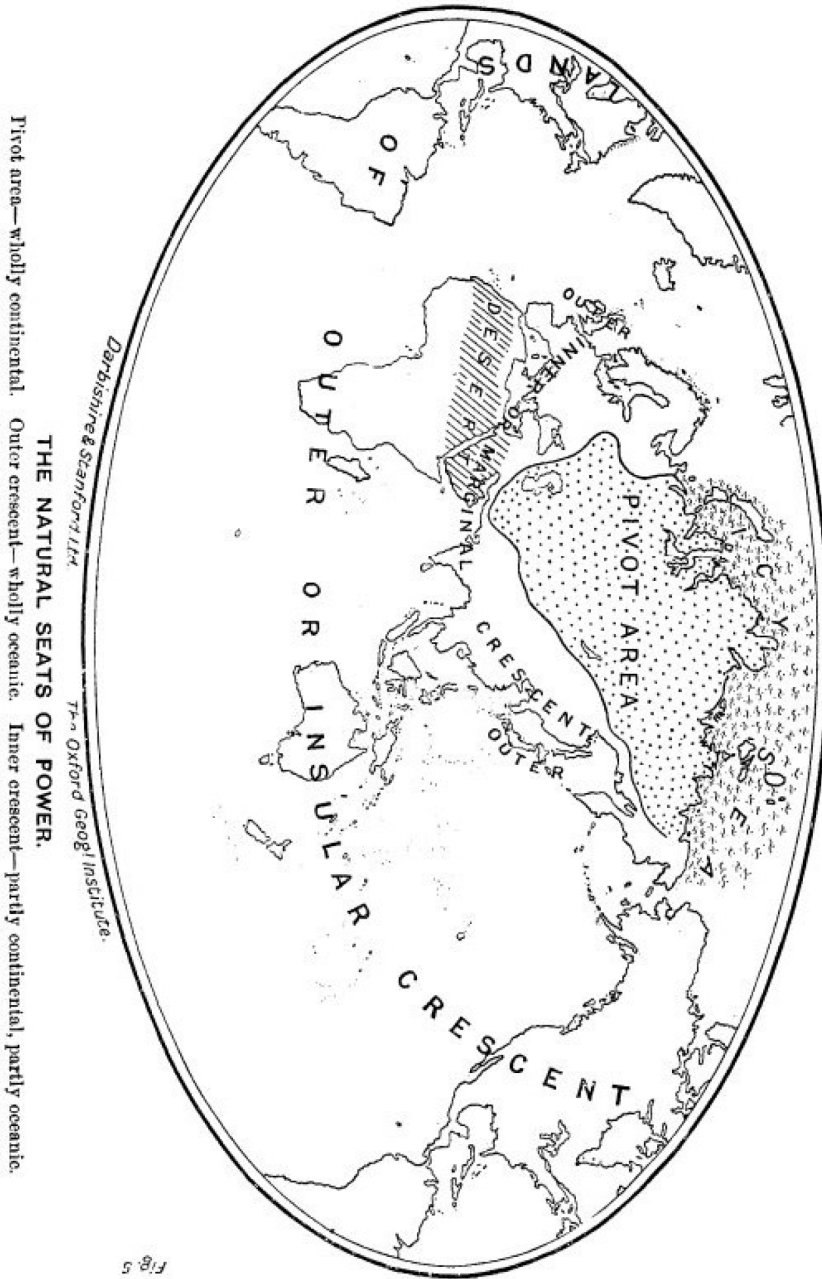
Between land and sea. H.J. Mackinder's concept of Heartland and N. Spykman's concept of Rimland

Summary

The article outlines geopolitical concepts developed by Halford John Mackinder and Nicholas Spykman and presents examples of their practical application in international politics. Paper focuses mainly on discussing the concept of Heartland and Rimland, which was developed, in a way, in an opposition to the former. Both had significant theoretical importance and greatly influenced development of geopolitics, entering permanently into the terminology used in this field of science. Especially the latter concept has played an important political role during the "Cold War", because during that period of rivalry between the United States and the Soviet Union it became basis for specific programs aimed at "containment" of the expansion of the Soviet sphere of influence. Third part of the paper overviews that issue. The very last part is devoted to attempts to adopt the earlier geopolitical concepts to a multi-polar world, which began to take shape after the collapse of the Soviet Union, especially in the context of the increasing role of People's Republic of China on the international stage.

Keywords: geopolitics, Mackinder, Spykman, Heartland, Rimland

Graficzne przedstawienie pierwszej wersji koncepcji Halforda Mackindera

Źródło: H.J. Mackinder, *The Geographical Pivot of History*, „The Geographical Journal” 1904, t. XXXIII, nr 4, s. 435